

SZEMERE BERTALAN

ÍRTA
DR RIEGLER IMRE

Dr. Panka Károly előszavával

A budapesti I. rádióállomáson
1936 december 9-én elhangzott előadás

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. NYOMÁSA
BUDAPEST, 1936

Felelős kiadó: Dr. Riegler Imre

74817. — Az Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-t. könyvnyomdája

A magyar nemzet a gyászos trianoni békeparancs következtében csaknem két évtizede éli küzdelmes életét, amikor is a további küzdelemre erőt és kitartást főleg önzetlen és áldozatos fiainak élettörténetéből méríthet. Ennek a hazafias kötelességének tett eleget Riegler Imre dr. ifjú barátom, amikor a rádióban tartott jeles előadásában megemlékezett a száz év előtti reformkorszak egyik nagy férfiaról, Szemere Bertalanról, a kiváló pataki diákról. Nagy feladatot oldott meg, amikor immár történeti távlatból vetítette elének ennek a nagyképzettségű, de jobb sorsot érdemelt hazafinak küzdelmes életét és valódi értékére emelte fel személyét.

Ez a tanulmány, amely kibővítése a rádióban tartott felolvasásának, a Szemere Bertalanról szóló irodalmat új szempontok figyelembevételével dolgozza fel, minek következtében — amint írja is — egy »félreis-mert, de immáron megértett szellemnek megnyerő képe« tárul elének.

Szemere Bertalan személyének átértékelését kívánja tehát ez a tanulmány szolgálni, miért is javaslatát, melyben egy teljes Szemere-életrajzot sürget, meg kellene szívlelni s azt abba a sorozatba, amely az 1818—49-i idők mozgalmait van hivatva feltárni, mielőbb beiktatni.

Budapest 1936 december hó.

*PANKA KÁROLY dr.,
országgyűlési könyvtárigazgató, a Pa-
taki Diákok Országos Szövetsége Bu-
dapesti Egyesületének elnöke.*

Tragikus vonása, hogy életében félreértették, holtá után elfelejtették. Neve pusztán név csak; homályban borong egyénisége, alkotásai sora, szavai, tettei, koncepciói, egyszóval mindaz, ami őt korának egyik legnagyobb szónokává, törvényalkotójává és mélyen érző erkölcsi lényévé, személyiségévé emelte.

Alkotásai szétsugározzák minden vonását s kiemelik azon sok becsülésre méltó munkás férfiú sorából, kik a múlt század első felében a nemzet újjászületésén munkáltak; rámutatnak ama legmagasabbrendű tulajdonaira, melyek a kor legnagyobbjai mellé helyezik.

Élete két korszakra oszlott: az építő Szemere s a száműzött Szemere korára. Némely történetírónk egyoldalúsága és emlékiratok elfogultsága főleg az oka, hogy még ami emléke halványan él is, az inkább a száműzötté, míg az építőről szinte teljesen megfeledkeztek. Szemere Bertalan alakja ártértékelésre szorul s ha felvetítjük nemcsak a száműzött, de az építőnek is az alakját, akkor egy tudományban gazdag fő, tiszta szándékú lélek s egy szívós akarat összeszövődése, — a félreismert, de immáron megértett szellemnek meggyerő képe tárul elénk.

Szemerében hivatástudat élt kora ifjúságától kezdve. Ez hajtotta az ifjút tudástgyűjtő utazásra, a férfit maradandó alkotásokra s élte utószakában

folytonos elvi harcokba. Hivatástudatának főjellemezője annak nemzeti vonása“, népi hangsúlya. Mély szociális érzék hatotta át, mely egyrészt a néptesti és lelki fölsegítésére irányult, de anyagi támogatására is. Ő volt tulajdonképpen az első államférfi, aki a szociális eszmét nemcsak elvi tekintetben hangsúlyozta, de *meg* is valósította azokat intézkedéseiben. A népet hivatalában és a szószéken pártolta s hogy ez belső meggyőződés volt nála s nem korhatás, arról *egy* munkás évtized tanúskodik.

Közpályájának jellegzetessége, hogy egészében, kezdettől végig, alig egy évtizedre terjedt. Induláskor a megyei tisztviselői ranglétra legalacsonyabb fokán áll, befejeztekor a független Magyarország miniszterelnöke. Közben pedig teremtett: megyéjében rendet, a gondjaira bízott népnek életlehetőséget, az országgyűlésen önálló kezdeményezéssel törvényeket s szónok volt, kit sokan még Kossuth fölé is helyeztek.

Munkálkodása közben, — mint mondtuk — a hivatástudat volt vezércsillaga. Ez vezette mindenkor azon területek felé, amelyeket kiválasztott s amelyek mellett közpályája végéig *meg* is maradt. Amihez hozzáfogott, azt befejezte. Mindent széles és mélyreható tanulmány előzött *meg* nála. Alapos volt — szinte a szörszálhasogatásig — sa részletek érdekelték főleg. Tisztában volt azzal, hogy amint minden nemzedéknek megvannak a maga feladatai, úgy minden egyénnek is *meg* kell, hogy legyen a speciális munkatere. S ha itt érvényesülni, pótolhatatlanná kíván válni, ki kell művelnie magát. Szakember volt az eszménye s alkotásai azt bizonyítják, hogy a részletek zseniális formálója lett.

Melyek voltak, a hivatástudatán kívül, egyéb ismertető jegyei? Erre is tettei, szónoklatai, irodalmi művei adhatnak választ. Puritán volt, elveiben tiszta, s azokhoz következetes, őszintesége már kissé túlzott is, ami néha barátait elleneseivé tette. Önzetlen s áldozatot hozó, ki a maga személyét mindig alárendelte az eszmének; s a dicsőséget készségesen

megosztotta mással. Emberszerető, még a bűntevőben is az embert látja. A külső s belső békességnek híve, mert tisztában van azzal, hogy a nemzet újjászületésének ez előfeltétele. Vitatkozásában alaptónusa a lojalitás, ami nyugodt s méltóságteljes komolyságából folyt. A rázúduló csapások ugyan később türelmetlenné tették. Körültekintő, semmit el nem siető temperamentuma kiváló szervezővé tették. Faját szerette, bár csak az európai kultúrközösségben tudta elképzelni s a hazai nemzetiségek iránt is mindenkor a közös sorsot kívánta. Más népeket le nem nézett,¹ sőt kereste mindnek egyéni értékeit s szívesen tanult tőlük. A magány kedvelője. E tulajdonsága ifjúkorában ábrándozóvá, férfikorában kissé zárkózottá tette. Szerette a természetet s csodálója volt a művészetnek.

*

Ifjúkora meglehetősen sivárnak mondható. 1812 augusztus 27-én született a borsodmegyei Vatta községben, őse a hét vezér egyike, Huba, apja azonban szegény ember, kis földdel és sok adóssággal. A családi kúria évszázados, de még mindig befejezetlen.² Jövedelmük jelentéktelen, pedig Bertalanak még két fiú- s egy leánytestvére van. Iskoláit Miskolcon és Sárospatakon végezte. Iskolatársai közül már itt is kitűnt komolyságával, értelmiével s főként azzal, hogy száznál több társa közül ő volt a legerősebb.³ 1828-ban befejezte a középiskolát s jogász lett.

Az élet csak keserű tapasztalatokat tartogatott számára. Otthon oly szegénység volt, hogy a meleg étel ritkaságszámba ment, eledelük rendszerint kenyér és gyümölcs. Cipője is hiányos gyakran. Jogáskorában négy évig nem volt télire kabátja s táplálkozásában is nélkülözött. Kétszer-háromszor egy héten nem ebédelt.⁴

E nélkülözéseknek kettős hatása volt: megedzették, szívóssá tették, de önmagával elégtelenné

s ugyanekkor nagy célok kitűzésére vezették. A másik hatás lelki: miután senkitől nem volt hajlandó semmit elfogadni, bizonyos mértékig büszkévé lett s inkább elvonuló, búvárkodó s zárkózott hajlam vált rajta uralkodóvá.

Szorgalma rendkívüli: szótárakból megtanulja a német, angol, francia s olasz nyelvet. Jogi tanulmányai is az elsők közé tartozott. Hivatottsága már itt megnyilvánult: 1832-ben olvasóegyletet alapít »Esküdt diákok könyvtára« címen, s ugyanez évben végül neki sikerül kétrendbeli folyamodásával a régebben rendeletileg megszüntetett »Páncél-vármegye« című egyesületet feltámasztani »Nándor vármegye« néven a szónoklásban. való gyakorlásra.⁵

Tanulmányai befejezése után az 1832—36-os országgyűlésre Palóczy László borsodi követ mellé kerül jurátusnak, Pozsonyba. Itt is elismerik képességeit. Kazinczyval levelez, Kölcsey barátságába fogadja: elvhúségre buzdítja s a szép formák keresésére. Szemere az, aki, amikor az országgyűlési ifjúság Wesselényi Miklóst hódoló iratban üdvözli, ez iratot szerkeszti.

1835-ben szólal fel először a borsodi megyegyűlésen, újból az üldözött Wesselényi érdekeben.

A család szegénysége még nagyobbá válik, a négy felnőtt gyerek nem keres, sőt még rájuk kell költeni. Bertalant ez az eddiginél is erősebb reménytelenségbe hajtja, ami annál fájóbb, mert Pozsonyban már megcsapta a világ szele, a közélet mozgalmassága. Utazni akarna, mielőtt közpályáját megkezdéné.

Ekkor rámosolygott a szerencse. Egy rokona lehetővé teszi utazását.⁶ 1836 októberében indul Bécsből s több mint egy évet, bár sok nélkülözéssel, tölt külföldön. Kétkötetes napló lett az eredménye az útnak;⁷ a munka szinte tankönyve lett a megújuló Magyarországnak s rövid néhány hónap alatt 1250 példány kelt el belőle⁸ s tette országszerte ismertté nevét.

Vezér eszméje: mikép vonhatsz legtöbb tanulsá-

ságot utazásodból? Mindenki vel az ágabeli dologról beszélj. Gazdával a gazdaságról, kereskedővel az iparról, íróval a literatúráról, hivatalnokkal országos dologról, így kétségkívíl mindenkitől tanulni fogsz.⁹

Utazásában főleg három irányban érdeklődik: a népoktatás, a politikai élet s a börtönviszonyok íránt. Az első Poroszországban, a politikát Franciaországban, a harmadikat Angliában tanulmányozza. Még számos más tárgyat is megvizsgál: Berlinben¹⁰ és Londoniban¹¹ a városrendezést és városszépítést; Londonban a sajtóviszonyokat,¹² a szegény ügy rendezését.¹³

1838-ban újra megyéjébe tér s résztvesz a megyegyűlésen. Újra felszólal s beválasztják a tömlöcügyi bizottságba. Ekkor adja ki egy kisebb munkáját: »Terve egy építendő fogháznak, a magánrendszer elvei szerint«.

Vármegyéje aljegyzővé, majd 1841-ben főszolgabíróvá választja. Ekkor tanulta meg a népet ismerni. Minden két hétben valamennyi faluból jelentést vett. Az adókivetést igazságossá tette. Az utakat megjavíttatta. A bíraskodás gyorsításán és humánusabbá tételén fáradozott. Főszolgabíróságának négy és fél éve alatt bottal, korbáccsal vagy vesszővel senkit sem büntetett.¹⁴

Járásának népe, nemesek, nemnemesek egyaránt, lelkendezve vitték szét főbírájuk hírért. Már ekkor nem élt nélkülözésben, de szeme előtt lebegett a nép nagy-nagy szegénysége. S gondolt a még keményebb, ínséges időkre, öt takarékmagtárt állított fel, hogy őrlő- s vetőmagvakat raktározhasson szűk időkre. Rövid időn belül, 1841. és 1842-ben nagy éhínség pusztított s ekkor Szemere magtárai segítettek,¹⁵

Szociális eszményei mellett, mindennapi teendői közt sem veszi el a művelődési szempontot. Még 1841-ben elnyeri a Magyar Tudományos Akadémia száz arannyal jutalmazott pályadíját a halálbüntetés

ellen írott-munkájával.¹⁰ 1842-ben Miskolcon Borsodi Olvasókör nevén könyvpártoló egyesületet létesít.

Most már egészen megyéjéé. Bár csak egy járás élén áll, mint főszolgabíró, országos hír veszi körül. 1843-ban megyéje megválasztja az országgyűlésre követének.¹⁷

Országgyűlési felszólalásai már kezdetben maradandó értékűek. Első beszéde az országgyűlési szabad hírlap ügyében. E vitába ő vitt elvi szempontot: nem elegendő, ha csak az országgyűlési hírlap nyomása szabad, hanem hozzanak sajtótörvényt s tegyék az egész sajtót szabaddá. Ugyanekkor a bűnvádi perrendtartás tárgyalásában is résztvesz, főleg az esküdszék mellett s a halálbüntetés ellen szólva. Eredménye felszólalásainak még nincs, de a közfigyelem már a jövő nagy emberét sejteti benne.¹⁸

Az 1844-es országgyűlésen egy évek óta vajúdó kérdést segít megoldáshoz. A Kisfaludy Társaság s különösképpen Toldy Ferenc meg Vörösmarty Mihály régóta szorgalmazza az írói jogvédelmet.¹⁹ Ezt a törvényjavaslatot, kiegészítve az egyéb művészeti jogok védelmével, végleges formába önti Szemere s ezt az országgyűlés az »irodalmi és művészeti jogok biztosításáról« címen meg is szavazza. Pezsdülő szellemi életünknek hivatott támasztéka e munkálat, melynek korszakos jelentőségeméig az, hogy ez az első törvényjavaslat, mely indokolással készült s került tárgyalás alá.²⁰

A törvényalkotó megindult pályáján. Alkotóvágát törvényszakaszok szabatos ágyába helyezi; szava is a szónok szava. Már nemcsak azt hallják e művészi szerkezetű, emelkedett indokolásban, ami jogászi, hanem a szónokot is felfedezik Szemerében. Mint kortársa, Csengery Antal mondja: »Kezdetben némi töredékesség jellemezte előadását. Hint szónoknak a nyelve áradzóbb, teljesebb. Egyszersmind tartalmasabb, művésziesebb, íróibb nyelv, mint minden egyéb szónokainké. Szemerének egyetlen sorát nem hagyhatta el a gyorsíró. Elveszett volna külön-

ben a nyelv hűsége, ereje, csak a gondolat maradt volna meg szép kerete nélkül.«²¹

1846-ban megyéje másodalispánná választja. Még most sem megy akadálytalanul pályáján, most is küzdelmet kell vívnia. Azonban megyéje legjobb férfiaiából ú. n. »karaváni társulatok« alakuljak, melyek jelöltjük mellett hol diadalmenetben vonultak, hol pedig véres verekedésekben volt részük. E választásról érdekes egykorú könyvomat²² látható a képviselőházi könyvtárban (Újházy Károly munkája), amelynek főértéke, hogy azon a választási harcban résztvevők nevei is mind fel vannak sorolva.

Másodalispánsága alatt megint a törvénykezés javításán fáradozott. Még negyven év óta is húzódtak perek, nem is kis számban. 470 ilyen per volt, melyből egy év alatt négyszázat befejeztetett.

Újra tűz és víz pusztított Borsodban. Megint Szemere magtárai segítettek. Ekkor alapít takarékpénztárt is, melynek első évi forgalma 23 ezer forint, második évi 556 ezer forint.

A szövetkezeti gondolat egyik első propagálója.

1847-ben tűzkár elleni biztosításra szervezi meg az északi megyéket és városokat, megalapítván a Tiszavidéki kölcsönös tűzkárbiztosító egyletet, mely első évi működéséről a Közlöny című lap 1849. évi 128. számában -számol be. Ugyanez évben színházat is épített Miskolcon.

Megyéje újra országgyűlési követnek választja.

A sérelmek dolgában szólal fel először: »Mondjunk el fejedelmünknek mindent, nem daccal, de bátran, nem kihíva, de felszólalva; mondjuk ki tisztelettel, hódolattal és egyszersmind nyíltan, méltósággal, — de aztán, mivelhogy Magyarország pillanatai drágák — aztán dolgozzunk!«²³

Felszólal s diadalra segíti a közteherviselés ügyét.²⁴

A honosítási törvény kérdésében is az ő szelleme uralkodik. Három elv vezet: meg akarja gátolni, hogy idegenek beköltözése nemzetiségünknek ártson, nem akarja meggátolni azonban, hogy népességünk

népesedési, értelmi s pénzereje gyarapodjék, végül nem tanácsos, . hogy a beköltözötteknek a törvényhozásba azonnal befolyást engedjünk.²⁵

Újabb törvényjavaslatot nyújt be: Az évenként tartandó országgyűlésről.

Sőt még egyet, mely a legátfogóbb s legegységesebb érvényű. Azt a javaslatot, mely az 1848. évi XVIII. törvénycikk alakjában került be a magyar törvénytárba, a sajtótörvényt Európai iátköre, alaposága, mérséklete, de egyben szabadságszeretete, mind benne van e javaslatban. Törvényalkotó képességét bizonyítja, hogy épp ebben az annyira követelt s oly sokat vitatott kérdésben nem akart forradalmi törvényt. A tömeg kevesli ezt, s lázong. Előttük csak a vármegyék lelkesedése a sajtószabadságért, a nagy férfiak bebörtönzése áll, kik mind a sajtó szabadságáért küzdöttek. A Pesti Hírlap 1848 március 23-i számában olvassuk, hogy külön követ viszi Pestről a pozsonyi országgyűlésre az újabb forradalmi megmozdulás hírét s azt, hogy a sajtótörvényjavaslatot a piacon megégették.

Szemere javaslatáról van szó, annak az embernek a munkájáról, akit forradalmárnak nevezett nem egy történetírónk. A népharag Szemerét s az országgyűlést módosításokra kényszerítette. S a nép már újból istenítette. Két napra rá, március 25-én Szemerét Pestre érkezésében fáklyás zenével köszöntik ..²⁶

Szemere alakja magasan áll ekkor. Már kibontakozott a törvényhozó, formáló és teremtő személyisége. A szónok is az országgyűlésen, de még az ucca népe előtt is diadalt diadalra halmoz. Szónoklataiban a gondolatok nagyszerűek, a kifejezés egyszerű. Az észhez szól. Nem az érzelem meleg eszközeivel, nem titokzatos páthosszal beszél, hanem az érveknek oly halmozásával, mely művészi lendületével egyrészt az észet győzi meg, de a lelkesedést is kiváltja. Egyszerű körmondatai vannak. Nem használja Kossuth ünnepestélyes, hosszú körmondait, melyek valamelyes keleties, csillogást és méltóságot kölcsönöztek azoknak.

de nem használja a forradalmi stílus pörölycsapás-szerű rövid mondatait sem. Nem igéz, varázsol, de meggyőző s elragad.

Ez volt az ő stílusa. Nem a népevezéré, de nem is tudósé. Ez a polgár stílusa, a nyugodt, de elragadtatásba emelhető polgár lelkisége. E polgári ideállal ő volt a nemzeti társadalomnak tulajdonképpen első harcosa. Ez húzódik végig törvényalkotásain: mindenki polgár lesz. Mint mondja²⁷ egyhelyütt: ha lesz egy köznév, az terem közérzést. E drága névtől eddig meg voltunk fosztva, jobbágyok, nemesek, mágnások. De mikép abba sohasem egyezhetném, hogy csak egy osztály nevezze magát a hazában embernek, így azt sem, hogy egy osztály nevezze magát kizárólag polgárnak, mely díszesebb és tisztesebb név minden más névnél, címnél...«

Politikai pályájának jellemző tragikumai is akkor bontakozik ki: bámulói vannak s irigyei. Vagyvagy. Izolálva marad, mert barátai alig vannak s nincsen pártja. Puritánizmusa, egyenessége, valamely, még az ifjúkorból maradt zárkózottsága²⁸ okozta, hogy pártja sohasem Volt. Fényes állócsillag maradt, hideg fényel.

Ám történeti szerepének szükségszerűségét mutatja, hogy amidőn 1348 március 23-án kinevezték az első felelős minisztériumot, — minden elszigeteltsége ellenére — Szemere lett a belügyminiszter. Itt is a munkát látja. Teendői megszámlálhatatlanok: fő népképviselési rendszer kidolgozása, képviselőválasztás, unió a még elszakított Erdéllyel s egyéb részekkel, a közigazgatás megszervezése, rendőrség, országos levéltár, statisztikai hivatal, hivatalos lap, honosítás, névváltoztatás, árvaügy, szegényügy, zálogház, lelencház, siketnémák, vakok intézete, stb.

Hogy e sok munkálat mégsem okozott zavart, az Szemere puritánizmusának s újólág megnyilvánuló szociális érzékének tulajdonítható. Hivatalba lépése után, bár protekciós ostrommal s sokan személyes tolváccsal, több százán, minden előképzettség nélkül akartak tisztviselők lenni belügyminisz-

tóriumában,¹⁹ elutasította őket s harminc főből álló szakképzett tisztviselői kart állított fel. Másik intézkedése volt, hogy az új törvényeket a nép részére 25.000 plédányban, népszerű könyvecskékben kiadta s ingyen osztatta szét országszerte. Nélapot is ad ki »Nép barátja« címen is ezt magyar, német, tót és oláh nyelveken jelenteti meg.

Tennivalói mellett még politikai szereplésre is szakít időt: az országgyűlésen felszólal a főrendiházi reform, a házszabályok megalkotása kérdésében, majd hatalmas beszédet mond a kormány politikájáról, melyben higgadságra hívja fel a nemzetet.

Szeptember 11-én Jellasich horvát bán betört az országba. A kormány lemondott s átadta helyét a honvédelmi bizottmánynak. Szemere nem akart már csak politikus maradni, veszélyes feladatot keresett. Felső-Magyarország kormánybiztosává kérte kinevezését. Szűkebb hazája védelmére indult. Rend és szigor jellemezte működését, kegyetlenkedés nélkül. Biztosságát nem szennyezte vérrel. Rövid néhány hét alatt több ezer főnyi hadsereget szervezett, amely sikert sikerre halmoz, mert a családi tüzhelyet védte, saját otthonát, földjét. Guerilla támadásokkal gyengítette az ellent s időt adott Szemerének, hogy ezer és tízezerszámra gyártassa a bakancsot, csizmát, fehérműt, tépést, fegyvert.

Rövid néhány hét alatt Szemere és Guyon kiverték az ellenséget. Kossuth Debrecenbe hívja, újra a minisztériumba. De már nemcsak a belügyek élére, hanem a miniszterelnöki székbe. így írja Kossuth Miskolcra: »Nélküled kormányt alakítani lehetetlen.«³⁰ Nyilvánosan azonban egy szót;sem szól dicséretére, ami későbbi viszályuknak egyik oka lehetett. Panaszodik is Szemere egyik levelében Kossuthról: »ki annyi érdemetlent fölemel, — féltékeny minden egyéniség irányában, ki önerejével emelkedett fel«.

— Nagy feladatok várnak ekkor a szabadságharc vezéreire. Április 14-én a nemzetgyűlés a debreceni nagytemplomban kimondotta a függetlenségi nyilat-

kozatot. Kossuthot kormányzóvá választják, Szemere miniszterelnökké lesz. A függetlenségi nyilatkozat, melynek helyessége kétségtelenül vitatható,³¹ politikai következményein kívül közjogi kuszáltságot is teremtett, miután sem a kormányzó-jogállása, sem a kormányzati felelősség kérdése nem volt tisztázva. Szemere tisztán látta az ebből fakadható bizonytalanságot s közjogi érzeke követelte³² a kérdés rendezését, annál is inkább, mert Kossuth kormányzó³³ tiszte mellett megmaradt képviselőnek is.³⁴ Törvényt hozatnia ugyan nem sikerült, de általános elvben kimondották a kormányzó és a kormány közös felelősségét.

Május 2-án mondotta el miniszterelnöki Programját. Rövid beszéd volt ez, pusztán az irányelveket szögezte le benne. Sok támadás érte e miatt a beszéd miatt. Feltűnőnek és nem politikusnak mondták szavait. Szemere ugyanis három, abban az időben és túlfűtött légkörben természetes elvet mondott ki: a minisztérium magát forradalmi irányúnak mondja ki, a republikai elvet vallja s végül azt, hogy a népszabadság őre s ellene van minden diktatúrának. Hogy mennyire igaztalanok 9 történetírói vádaskodások,³⁸ érdemes felkeresni az 1849-es országgyűlés naplóját, hol Szemere minden mondatát »zajosan kitörő tetszés, tapsolás, határtalan tetszés és éljenzés« kísérte.³⁶

A minisztérium első feladatának a nemzetiségi törvény megalkotását tartotta.³⁷

Intézkedései közé tartozott, hogy amikor — a seregek győzedelmeskedésekor — Pestre tért vissza a kormány, június 24. rendeletével egyesítette Budát és Pestet, mondván: »... a magyar álladalomnalíT csak egy fővárosa lehet, melynek élő erejét főleg Pest, történeti ősemlékeit/főleg Buda adja meg.«³⁸

A rendőrséget isinegszervezi. Madarásznak, az addigi rendőrfőnöknek, üzelmei miatt távoznia kellett, de vele együtt 65 hivatalnokát is elbocsátja,⁸⁸ s új alapra fekteti a rendőrséget.

Az események most már szomorú fordulatot

vesznek.⁴⁰ Minden építőmunka abbamarad s az erők az ország védelmére összpontosulnak. Hiába. Az orosz túlerővel szemben az elszántság, hősiesség meddő. Kossuth lemond, Szemere „tiltakozása ellenére, s elhagyja az országot.

Szemerére már csak egy kötelesség marad: a szent korona megmentése, melyet a minisztériumnak Pestről való menekülése alkalmával elhozott, nehogy az ellenség kezére jusson. Az utolsó napon, melyet hazája földjén töltött, elásta többedmagával az orsovai Dunaparton.⁴¹

Szemere sorsa most már a száműzött hányatott élete, amihez nemsokára a félreértettség ellenséges indulata s az elhagyatottság járul. Bulgária, Törökország, Görögország, majd Párizs állomásai.

Rövid szünet után felébred benne a harcos természet. Hazája isorsát borzadással nézi s legalább jobb jövőt akar. Akkor jut életre szóló ellenségeskedésbe Kossuth Lajossal. Kossuth ugyanis bízott külföldi összeköttetéseiben, az elragadtatott., angol s amerikai fogadtatásban, III. Napoleon és Mazzini ígéreteiben. S nem látta, hogy legtöbb helyt csak saját céljaikra használják őt fel s nem várhat semmit. Szemere nem bízott ezekben az ígéretekben s azt nyíltan meg is írta. De az ellentét igazi oka inkább az volt, hogy Kossuth a szabadságharc bukása folytán a ráháramló felelősségtől magát mentesíteni akarván, közzétette az európai lapokban lemondását s erre Szemere miniszteri ellenjegyzését is odahelyezte; már pedig ez nem volt való, sőt épp Szemere volt, ki ez ellen annakidején tiltakozott.⁴² S most, hogy a lemondás így megjelent, cáfoló nyilatkozatot tett közzé a világsajtóban.

Összezapásuk sajnálatos volt s az erők szétforgácsolódását jelentette. Egész Európa szemtanuja volt vitáiknak, hisz az a legnagyobb angol, francia és német lapokban folyt le.⁴³ Száműzött társai azonban látják, hogy Szemerének igazsága van. Mészá-

ras Lázár, a volt hadügyminiszter írja emlékirataiban: »Sajnálom én is Szemere elszigeteltetését, hanem aki igazságokat nyersen, sőt csípősen szeret elmondani, az ne csodálkozzék, ha kerülik. Pedig kár, mert sok igazság rejtezik azokban, amiket elmondott.«⁴⁴

Ugyanakkor írja" Szemere: »Isten őrizzen, hogy barátaim naponként gyérülő száma megfogyjon. Elv, miatt, meggyőződés miatt bármi veszteséget el bírok tűrni, bár minden veszteség fájdalommal jár. Oly helyzetben, mint én vagyok, kevés ember van. Nemcsak a hont vesztem el, honfitársaimat is. De a lelkiismeret öntudatát nem, mert közügy árán embert s népszerűséget soha nem vásároltam, akkor sem, mikor hatalom volt a kezemben.«⁴⁵

Ekkor írja nagy képét Batthyány Lajos, Görgey Artúr, Kossuth Lajos címen, német nyelven, hamburgi kiadással, melyben ugyan a Kossuthról szóló részek túlzók,⁴⁸ azonban ezt rövidesen maga is belátja.

Szemere nemcsak támad, cáfol, hanem újra erőre kap benne a reálpolitikus. Kiszakítja magát a Kossuthal való ellenségeskedés érzelmi köréből s belátva, hogy idehaza a titkon melengetett álmok, a múlt dicsőségéből táplálkozó büszkeség s a függetlenség vágya pusztán passzív eszközök, melyek célra nem vezethetnek; a reálpolitika útjára lép: emlékiratokat küld Európa nagy államférfiainak, majd egy nagyobb művet ír »A magyar kérdés« címen s ezt francia s angol nyelven adja ki. Követelései ezekben: hazánk területi épségének helyreállítása, az elszakított területek visszakapcsolásával, az alkotmányosság helyreállítása s a helyhatóságok autonómiája.

Ekkor, mintha megenyhülne irányában a személyes harag, melyet Kossuth s a köréje gyűlt emigránsok keltettek. 1860 október 20-án adja ki az uralkodó az októberi diplomát, mely az első lépés az alkotmányosság helyreállítására, az országgyűlés összehívásával. A nézetek megoszlottak ennek elfogadására vonatkozóan, azonban tagadhatatlan, hogy

mindenki új idők jelét látta benne. Szemere párizsi elhagyatottságában indulásnak elfogadta, mint írja: Jogainkat újabb forradalom nélkül nyertük vissza. Bár nem szabad vele megelégedni, hanem követelni kell mindazt, ami erkölcsileg és politikailag szükséges. Az új út tág és végtelen ...«⁴⁷

Ekkor érte a legnagyobb csapás és csalódás. Azt kellett látnia, hogy mindazt elfelejtették, amit alkotott, el, egész múltját s csak a szenvedélyek ereje él. Hiába sürgetett most is tartósabb, józanabb, gyümölcsözőbb utat, a jelszavak s Kossuth környezete le-töri. Árulónak kiáltják ki, élceket faragnak róla, Jókai elnevezi császári és királyi emigránsnak,⁴⁸ oly ellenérzést támasztottak irányában, hogy Beksica Gusztáv még évtizedek múlva is így véli megbélyegezni: ífpe^k, Klauzál, Eötvös ellene voltak az ok-tóberi diplomának, csak az egy Szemere Bertalan sértette meg a nemzetet a párizsi La Presse című lapban megjelent nyilatkozatával, azzal, hogy ő, a forradalmi Magyarország volt minisztere, elfogadja az októberi diplomát. «⁴⁸

Tragikuma beteljesedett. Hazáját elvesztette, ba-rátai elhagyták s most már emberi tisztaságát is kétségbevonták. Lelkibeteggé lesz. Állapota súlyosbo-dásához járulnak anyagi gondjai, de főleg az, hogy felesége, 1846 óta hú hitvese, Jurkovich Leopoldina, súlyos betegségben szenved. Egy szélhámosnak is áldozatául esnek, ki minden értéküket elsikkasztja. Három gyermekük volt s ezeknek nevelése is súlyo-san nehezedett rá. Arra volt utalva, amit írásaival, majd pedig a magyar bornak Angliában való pro-pagálásával megkeresett. Mindez gyorsította össze-roppanását. Elméje elborult s mikor 1865-ben am-nesztiát kapott, hazahozták. Még négy évet élt, 1869 január 13-án hunyt el, mitsem tudva arról, hogy időközben, 1867-ben leghatalmasabb alkotását, a sajtótörvényt újra életre keltették.

A miskolci Avas hegy oldalában van örök nyug-helye, hol síremlék, s Miskolc főterén szobor jelzi emlékét, Budapesten uccát neveztek el róla.

Irodalmi művei közül kétkötetes utinaplóját még ő maga, egyéb írásait: kétkötetes keleti utazását, naplóját, műfordításait, leveleit s beszédeit, hat kötetben »Szemere Bertalan összegyűjtött művei«⁵⁰ címen lánya adta ki.⁵⁰ Ezek elfeledtetik élte utolsó szakának harcait s egy mártírsorsra került korszakos férfiúnak erkölcsiségét, szellemi nagyságát s emberi teljességét hirdetik.

- ¹ Országgyűlési Almanach. Szerk. Vachot Innre, Pest. 1843. 41—59. 1. Szemere Bertalan: Nemzetiségünk és a szlávság c. tanulmány., Összegyűjtött munkáiban nincs felvéve.
- ² Kiss Ernő: Szemere Bertalan. Kolozsvár. 1912. 6. 1.
- ³ Csengery Antal: Munkái. Történeti tanulmányok és jellemrajzok Budapest, 1884. II. k. 185. 1.
- ⁴ Beöthy Ákos: Magyar államiság fejlődése, küzdelmei. Bpe t év 11. II. k. 233—235. Csengery: id. m. 178. 1.
- ⁵ Dr. Panka Károly. A pataki diákvilág anekdotakincse. Budapest 1930. II. k. 137. 1.
- ⁶ Csengery: id. m. 198. 1.
- ⁷ Szemere Bertalan: Utazás külföldön. I-II. k. Pest, Egyetemi nyomda, 297. és 325. 1.
- ⁸ Csengery: id. m. S00. 1.
- ⁹ Szemere: Utazás, I. k. 53. 1.
- ¹⁰ U. o. I. k. 62. 1.
- ¹¹ U. o. II. k. 13. 1.
- ¹² U. o. I. k. 154. 1.
- ¹³ U. O. II. k. 111. 1.
- ¹⁴ Horváth Boldizsár: Akadémiai emlékbeszéd. M. Tud. Akad. évkönyvei, Budapest. 1876. XIV. (14.) k. 6. füzet. 22—23. 1. Csengery: id. m. 204—305. 1.
- ¹⁵ Kiss: id. m. 35. 1.
- ¹⁶ Szemere Bertalan: A büntetésről s különösen a halárbíthatói-ról. Pest, 1841.
- ¹⁷ Orsz. Almanach: Szemere Bertalannak követté lett megválasztásakor tartott közgyűlési beszéde. 126—136. 1. Összegyűjtött munkáiban nincs felvéve.
- ¹⁸ U. o.: Szemere Bertalannak, mint követnek jellemzése. 31—34. 1.
- ¹⁹ Sándorfy Kamill: Törvényalkotásunk hőskora. Bpest, 1935. 91—107. 1. Közli a törvényjavaslatot is. Teljes szöveget, tárgyalások lefolyását lásd Magyarország 1843/44. országgyűlésének irományai. IV. k. 232. 1. és V. k. 66., 67. és köv. 1.
- ²⁰ Horváth: id. m. 23. 1.
- ²¹ Csengery: id. m. 212—213. 1.
- ²² Panka Károly részletes közleménye a képről a Magyarország 1929. júl. 14-i számában, Borsodmezei tisztújítás 1846-ban. címen.
- ²³ Pesti Hírlap: 1847. 894. sz.
- ²⁴ U. o.: 1847. 996. sz.
- ²⁵ U. o.: 1847. 1008 sa.
- ²⁶ Maradandó értékű beszéde ekkor: Szemere Bertalan összegyűjtött munkái. VI. k. 254. 1.
- ²⁷ Sándorfy: id. m. 223—224. 1.
- ²⁸ Csengery: id. m. 518. 1.

- 29 U. o. 258. l.
- 30 Osengery: id. 4n. 272. l.
- 31 Márki Sándor: Az 1848/49. évi szabadság-harc története. (Szilágyi Sándor: A Magyar Nemzet Története. X. k.) Bpest, 1898. 282. l. Görgey Artúr, Batthyány Kázmér. Deák álláspontja. — Szemére is ellene volt 2(90. I. — Horváth: id. m. 27. l. — Beksics Gusztáv: Kemény Zsigmond (A forradalom és kiegyezés). Bpest, 1883. 126. l.
- 32 Szemére; 0. nn. V. fe. li—12. Levele Kossuthoz. — Beksics; id. m. 127—130. l.
- 33 Bek les: id. m. 123. l. és köv.: Kossuth diktátor akar lenni.
- 34 Márki: id. in. 288. l.
- 35 Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története. Genf. 1865. II. k. 561—067. l. — Vukovics Sebő: Emlékiratok. Bpest. 1894. II. k. 485. l. — Márki: id. m. 298. l.
- 36 Pap Dénes: Parlament Debrecenben. 1849. Lipcse 1870. IT k 153—154. l.
- 37 Márki: id. un. 314. l.
- 38 A főváros jövőjéről már ifjabb korában is gondolkodik. Utazás külföldön c. művében. II. k. 313—325. l. »Pest jövőjéről a gazdag fantáziájú tanulmányt közöl.
- 39 Beksics: id. m. 127. l. — Cseiigery: id. m. 278. l.
- 40 Ez időben kezdődik Kossuthal való ellentéte. 1849. júl. 21-én írja: »Ő mellett oly minisztérium, mely kormányozni akarna kötelessége szerint, nem állhatván meg, méltóztatnék helyem betöltéséről gondolkodni. Lelépésem által csak elősegíteni akarom, amit jónak látok.« Összegyűjt, munkái V" k. 25. l. — Majd még egyszer 1849. júl. 25-én. U. o. V. k. 13. l.
- 41 Szemere: ö. m. I. k. 199.
- 42 Szilágyi Sándor: A magyar forradalom története 1848—49-ben. Pest, 1850. 419—420. l. Kossuth lemondó nyilatkozatát Vukovics Sebő igazságügyminiszter, Csányi László közlekedésügyi és Horváth Mihály kultuszminiszter jegyezték csak ellen. — Ellentétük, melyről előbb már megemlékeztünk, már az emigráció első idejében is élesedett: Viddinben, a menekültek táborában Kossuth közönséges lopással gyanúsította meg Szemerét. Lásd Szedlák Mátyás; Leleplezések a magyar emigráció idejéből. Bpest, ér n. 47. l.
- 43 1884- id. m. 183. l.
- 44 Mészáros Lázár: Külföldi levelei és emlékirata *Pest*. 1867. I. k. 184—135. l.
- 45 Szemere: ö. m. V. k. 103. l.
- 46 Beöthy id. m. III. k. 405. l.
- 47 Szemére: ö. m. V. k. 294. l.
- 48 U. o.: II. k. 831. 11.
- 49 Beksics Gusztáv; I. Ferenc József és kora. (Szilágyi Sándor: A Magyar Nemzet Története. X. k.) 639. 2.
- 50 Pest, 1870. Ráth Mór kiadása. Nem teljes, mivel országgyűlési és más beszédei közül csupán néhány, egyéb műve is kis számban adort közlést. Időszerű volna új és teljes kiadása műveinek.